

MIRKO RAGUŽ

**ZAKON OD 31. LISTOPADA 1888. OB UREĐENJU PUČKE
NASTAVE I OBRAZOVANJA PUČKIH UČITELJA U
KRALJAVINAH HRVATSKOJ I SLAVONIJI**

Mirko Raguz
Ivana Lenkovića
HR 53270 Senj
mirko.raguz2@inet.hr

UDK: 37(497.5)"1888"
Pregledni rad
Ur.: 2016-06-02

Kada je od donošenja prvoga autonomnog hrvatskoga školskog zakona, jednog od najliberalnijih u ondašnjoj Europi (1874.) prošlo više od jednog desetljeća, pojavile su se neke slabosti i manjkavosti u obrazovanju učitelja i učenika, s jedne strane, a opet u istome razdoblju hrvatsko školstvo je postiglo značajan napredak u mnogim njegovim područjima. I to je bila polazna osnova s koje su se tražile nove promjene u hrvatskom školstvu na kraju 19. stoljeća. Konačno je pripojena Vojna krajina civilnoj Hrvatskoj, pa su sazrele potrebe za novi politički preustroj uprave i sudstva te za donošenje jedinstvenog školskog zakona za čitavu Hrvatsku.

Politički odnosi u Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća se značajnije mijenjaju u odnosu na Austriju i Mađarsku, pri čemu Hrvatska čini brojne ustupke na svoju štetu, a time i na štetu sveukupnog odgoja i obrazovanja djece. Pod određenim pritiskom čine se veliki ustupci Srbima u Hrvatskoj koji traže određene privilegije u školstvu. To postižu ovim drugim hrvatskom školskim zakonom iz godine 1888. I dok ovaj zakon predlaže neke kvalitetne promjene, on postaje značajnim faktorom budućim neslaganjima na nacionalnoj razini. Izjednačava hrvatski jezik većinskog naroda s jednim od brojnijih nacionalnih manjima u Hrvatskoj, srpskim, a srpskim vjerskim školama pogoduje u mnogim zahtjevima. Mađarski aristokrat Khuen Hedervary dolaskom na mjesto hrvatskog bana zavodi apsolutistički režim i nastoji hrvatsko nacionalno biće staviti u drugi plan. U tome nije zaobišao ni hrvatsko školstvo koje je bilo u usponu. Brojne odrednice ovoga zakona bile su, dakako uz različite varijacije, dugi niz godina na snazi i značajno zakonsko uporište. I to je predmet ovoga uratka.

Ključne riječi: školski zakon, učenici, učitelji, škole, konfesionalne škole

Uvod

Vojna krajina je 15. srpnja godine 1881. pripojena Hrvatskoj, a 1. prosinca 1883. za hrvatskoga bana dolazi mađarski aristokrat Khuen Hedervary. "preuzima upravu zemlje, poziva k sebi vodstvo dotadašnje vladine Narodne stranke (Krestić, Miškatović, Vončina) i izjavljuje da će, ako mu oni ne sastave većinu u saboru, biti primoran poslužiti se drugim sredstvima, to jest da će upravljati zemljom bez sabora kao kraljevski komesar.¹ U tome vremenu jača potreba udruživanja školskih propisa iz Vojne krajine i Zakona od 1874. U međuvremenu raste broj škola, broj polaznika i učitelja. Službeni podatci pokazuju da je javnih općih, konfesionalnih i privatnih škola u Hrvatskoj i Slavoniji 1886. godine bilo ukupno 1245.² Nije prošla ni puna godina dana Hedervaryjeva banovanja u Hrvatskoj, a njegov komesarski karakter je došao do punog izražaja (ukidanja viših gimnazijskih razreda u Senju 1885. godine). Kako je u Senju u to vrijeme jačalo pravaštvo, što nimalo nije odgovaralo tadašnjem banu, on počinje određene aktivnosti na realizaciji dokidanja viših gimnazijskih razreda puno jedno desetljeće.³

U pripremi za donošenje novog školskog zakona nastojalo se izmijeniti samo neke zakonske odrednice, a da ostane sve što pozitivno djeluje unutar školskog sustava. Čitava zakonska osnova je imala u svojoj prvotnoj strukturi 209 članaka razdijeljenih u devet poglavlja. Obrazloženja pojedinih zakonskih članaka odnosilo se na promjene koje su u raspravi bile poželjne i na pojave u dotadašnjem školstvu koje se moralo prevladati novim odredbama. Mnogi stavovi o općim školskim pitanjima su ostali nepromijenjeni.

Što se predlaže u školskom zakonu iz 1888.?

U prvoj glavi, u članku 2. pučke se škole dijele na niže i više. Ovaj naziv niža i viša u uporabi je zato što se iz te odrednice jasno vidi da su opće i građanske škole pučke škole. One se u osnovi ipak razlikuju, jer su prve obvezatne, a druge fakultativne. U drugoj glavi zakona iz 1874. stoji u svezi sa člankom 45. u kome se određuje obvezatnost polaska škole. "Obvezatnost polaska škole traje pet godina, ne računajući ovamo opetovnu obuku".

¹ F. ŠIŠIĆ, 1962, 460.

² I. DUMBOVIĆ, 1991, 82-104.

³ Predstavnici Grada Senja 17. prosinca 1884. upućuju banu Hedervaryju predstavku u kojoj ga mole da se ne ukida Kraljevska velika gimnazija u Senju. U njoj navode i razloge. Opovrgavaju navode Odjela za bogoštovlje i nastavu da je u Senju "zavladao prevratan duh koji je obuzeo pučanstvo grada Senja u tolikoj mjeri da ga ni Gradsko poglavarsko ne može obuzdati u granice javnoga mira i poretka"

Prijedlog je išao za tim da obvezatnost polaska ostane pet godina, s tim da četvrti razred traje dvije godine za učenike koji ne namjeravaju daljnje školovanje. U Vojnoj krajini obvezatnost je do tada trajala šest godina, a opetovnica samo godinu dana s po dva sata tjedno. U trećoj glavi posvećena je pozornost višoj pučkoj izobrazbi, s posebnim osvrtom na promicanje specijalnih znanja u područjima gospodarstva, obrta i trgovine. Četvrto poglavlje donosi novinu u nazivu izobrazbe pučkih učitelja. Mjesto dotadašnjeg naziva preparandija predložen je novi naziv – učiteljska škola. Isto tako mijenja se i dosadašnje trajanje školovanja učitelja: umjesto dosadašnje tri godine predložene su četiri godine, s obrazloženjem da tri godine nisu dovoljne u svladavanju teorijskih i praktičnih vještina koje su potrebne učitelju u radu s djecom. Peto poglavlje bavi se pitanjem produžne izobrazbe učitelja te predlaže da se nakon završene učiteljske škole treba u praksi služiti knjižnicama, časopisima i stručnim skupovima. Dakle, ovom se promjenom želi uvesti stručno usavršavanje učitelja putem samoobrazovanja, stručnih sastanaka na razini škole, općine, županije i same zemaljske vlade. Učiteljske skupštine bi se održavale svake treće godine. Šesto poglavlje obrađuje svakako najvažnija pitanja konfesionalnih srpskih škola. Tim bi se odredbama rješavalo značajno pitanje postojanja i održavanja privatnih konfesionalnih pučkih škola. Odmah iza toga u sedmom poglavlju predviđaju se prava i obveze privatnih pučkih škola, tj. tko ih sve može podizati, uzdržavati te kako obrazovati mladež u njima. Osmo poglavlje uređuje statusna pitanja učitelja na javnim pučkim školama a deveto poglavlje govori o upravi u pučkim školama. Deseto poglavlje je najkraće i obrađuje prelazne i završne odredbe.

Rasprava o novim zakonskim prijedlozima

Čim je Osnova zakona od 1888. godine objelodanjena, odmah su sve novine o njemu pisale. Novinski članci najviše su se zadržavali na gorućim pitanjima kao što su učiteljske plaće, vrijeme službovanja u učiteljskoj struci i pravo na učiteljsku mirovinu. I učiteljska društva su se uključila u javno iznošenje svojih stavova i mišljenja o tom zakonu. Tako je Savez hrvatskih učiteljskih društava na svojoj sjednici održanoj 24. svibnja godine 1888. izradio predstavku i podnio ju Hrvatskom saboru. U njoj između ostaloga stoji niz prijedloga i stavova učitelja kojim bi se valjalo poboljšati konačni tekst zakona. Tako oni zamjećuju da je predviđeno za konfesionalne škole da će Visoka kraljevsko-zemaljska vlada školske knjige samo odobravati, a za pučke škole propisivati, sastavljati i izdavati. Time se konfesionalnim školama daje više slobode u odnosu na javne pučke škole. Isto tako učitelji drže da se znanja

i literatura brže razvijaju gdje je knjiga oslobođena od državnog monopola. Stoga predlažu da se Visoka zemaljska vlada odredi i da samo odobrava školske knjige za pučke i konfesionalne škole. Slijedeća opaska Saveza hrvatskih učiteljskih društava odnosila se na podjednako pravo odgoja i obrazovanja učiteljica kao i učitelja. Naime, smatraju da su učiteljice preslabe i nejake u stegovnim postupcima prema učenicima i da se ne mogu jednako nositi s odgojnim zadaćama i problemima kao i učitelji. Zbog toga predlažu da se učiteljice zapošljavaju samo u djevojačkim školama, a u prijeko potrebi i u mješovitim školama, i to u prvim i drugim razredima. S obzirom na to da je zauzeto stajalište da budući pripravnici nakon završnog razreda polažu ispit zrelosti, a nakon dvogodišnjeg službovanja učiteljske ispite, traži se polaganje učiteljskog ispita odmah nakon završene učiteljske škole. To obrazlažu time, što se brigom za dodatnim učenjem i bavljenjem knjigom, učitelji ne mogu potpuno posvetiti izobrazbi svojih učenika. Ne slažu se ni s predloženim učiteljskim plaćama. Materijalni položaj pučkih učitelja je određen zakonskim odredbama. Inače, učitelji su nezadovoljni svojim materijalnim položajem, pa su u mnogim prilikama primorani posezati za dodatnim radom na njivi ili šumi, baveći se fizičkim radom. U predloženom zakonu taj im se materijalni položaj još više pogoršava. Već tada traže da se učitelji kao javni službenici izjednače u plaćama s ostalim "zemaljskim činovnicima". Predložena plaća građanskim učiteljima bi se umanjila za oko 100, 200 i 300 forinti na godinu, što bi im se značajnije odrazilo i na buduće mirovine. Stoga predlažu da Sabor prihvati da se mjesni doplatci uračunavaju u mirovine, što se nije ostvarilo ni mnogim učiteljskim generacijama desetljećima iza toga. Zakonom se predviđa oduzimanje zemlje učiteljima, što će znatno utjecati na statusni položaj pučkih učitelja, posebice onih na selima koji su znatan dio svojih prihoda uživali sa zemlje koju su obrađivali.

Predloženo je i to da se opomene učitelju mogu izreći od školskog odbora bez prava na žalbu, čime se ugled učitelja još više ugrožava. Savez učitelja traži da se to izmijeni s dodatkom: "dozvoljen je učitelju priziv na kraljevsku kotarsku oblast". Unatoč tomu što se ovim zakonom predviđa poboljšanje položaja umirovljenih učitelja, njihovih udovica i njihove djece, s predloženih 40 godina službovanja, mjesto dosadašnjih 30 godina koji je u primjeni još od godine 1834. učitelji nisu zadovoljni. To svoje nezadovoljstvo iskazuju obrazloženjem kako se učitelji za svoga radnoga vijeka bave s djecom u nezdravim uvjetima i u prenatrpanim prostorijama. A da je to tako navode i primjer: smrtnost u prosvjeti daleko veća negoli u bilo kojem drugom činovničkom stališu.

Svega 30% učitelja jedva dočeka punu mirovinu s tridesetgodišnjim učiteljskim radom. "Mi smo npr. točno proračunali da po novoj zakonskoj osnovi svaki učitelj obće škole od svoje kukavne plaće (400 for.) i petgodišnjega doplatka, bez funkcionalnih doplataka, koji se točno ustanoviti ne dadu, za svakoga četrdesetgodišnjega službovanja sa bračnom pristojbom u mirovinsku zakladu bez kamata za tolike godine uplatiti mora jedno s drugim 697,50 for."⁴ Ne slažu se ni s onom predloženom odredbom koja udaju učiteljica smatraju dobrovoljnim odricanjem od učiteljske službe. Kako je i nadzornička služba u funkciji izobrazbe mladeži, potrebno je i njih uvrstiti s učiteljima da primaju određene povlastice.

"Nadzornik treba da i kano nadzornik ostane učitelj, pače da bude uzgojiteljem svojih učitelja, pa da i kao takav u svojoj struci uvijek napreduje, a u tome će on imati i malo pobude, ako se i njemu ne dade blagodat petgodišnjega doplatka kao što ju uživaju ostali učitelji".⁵

Višednevna saborska rasprava

Kada je zakonska Osnova pripremljena, Sabor ju je odmah uzeo u razmatranje. Konačno, 26. svibnja godine 1888. je rasprava u Saboru otpočela i trajala je više dana. U specijalnoj raspravi dr. Izidor Kršnjavi je podržao i zagovarao spomenuti prijedlog Saveza učiteljskih društava, a među ostalima da se izobrazba učitelja u učiteljskim školama podijeli na dva dijela, i to: teorijski i praktički. I da se nakon svakog završenog tečaja polaže ispit. Vodila se iscrpnija rasprava oko učiteljskih plaća u kojoj je i sam ban smatrao da je učiteljska plaća uzrok nedovoljnom razvitku školstva. Učiteljima u bivšoj Vojnoj krajini se novim zakonom plaće povećavaju. Učiteljska služba je bila u nekom smislu privilegirana jer je učitelj s 20 godina života imao osiguran stan i plaću, što nije bio slučaj s drugim službama. Tako je ban shvatio tadašnje školske odrednice. Ovakvom banovom shvaćanju su se suprotstavljali saborski zastupnici, iznoseći argumentirane podatke koji govore u prilog tvrdnji da se učiteljske plaće donekle povećavaju, ali su i dalje premalene. Stoga su predlagali da se s 400 for. temeljna plaća poveća na 500 for. Vrijeme učiteljske službe se povećava na 40 godina i tako se izjednačuje sa školstvom u cijeloj Austrijskoj carevini, osim Dalmacije. Ostavljena je mogućnost općinama da mogu povisivati plaće, koji uspostavlja nejednaki odnos učiteljskih plaća u Hrvatskoj, a on se održao desetljećima. Nisu se zastupnici samo zadržavali na učiteljskim plaćama, već i na ostalim učiteljskim povlasticama, primjerice, učitelji su uživali dio državnog zemljišta, zatim određenu količinu drva za

⁴ A. CUVAJ, 1911, 590.

⁵ A. CUVAJ, 1911, 591.

ogrjev i dr. Te i slične učiteljske povlastice trajale su sve do polovice 20. stoljeća u hrvatskim školama na selu i nije zbog toga bilo prevelike fluktuacije učiteljskog kadra u to vrijeme.

Ova osnova školskoga zakona stvarana je na temeljnim postavkama staroga zakona iz godine 1874. Mnoge su se zakonske odrednice dotjerivale i prilagođavale manjinskoj srpskoj zajednici i u tome je taj zakon dobio temeljnu karakteristiku duha vladavine bana Khuena Hedervarya.

U novom zakonu stoje tri važne promjene a one se odnose na preustroj dosadašnjih građanskih škola u više pučke škole, " u škole praktičnoga smjera", zatim produženje opetovnica i uređenje školskih knjižnica te veća sloboda konfesionalnim školama. Glavni izvjestitelj dr. I. Kršnjavi kritizira dotadašnje školstvo i ističe da je ono više općeg značaja. Pri završetku završeni školarac nema praktičnog znanja za život.⁶

U predloženoj osnovi "nastava ne smije biti pećina, koja stoji nepomično i nepromienljivo usred struje tekuće rieke, ona mora biti kano lađa, koja pliva na toj rieci i š njom napried ide, dakako napredak mora biti postupan i polagan"⁷, isticao je Kršnjavi u svojoj raspravi. Dosadašnja koncepcija građanske škole nije davala nikakvih rezultata, govorili su kritičari staroga zakona pa predlažu da se ona spoji sa strukovnim školama koje će postići bolje rezultate. S tim u svezi traže da se i učiteljske škole tome prilagode. U pučkom obrazovanju stoje zahtjevi da se ono nastavi i nakon završetka škole preko opetovnica. Uzima se primjer škole u Wurtembergu gdje su opetovnice uređene tako da do polaska u vojnu službu mladić polazi opetovnicu, a djevojke do udaje ili do 20 godina života. U Danskoj se preko seljačkih sveučilišta odraslim seljacima drže predavanja kojim se ponavlja naučeno znanja u pučkoj školi. I u Italiji se slična predavanja seljacima drže i služi im na korist. Do takva stanja u Hrvatskoj nije moguće doći zbog slabih materijalnih prilika i što za takvu vrstu nastave nije bilo novaca. U hrvatskim opetovnicama učiteljima se ništa nije plaćalo. Ukupna tjedna opterećenost učitelja je 30 sati i pored svih svojih zaduženja i obveza učitelj nikako nije u mogućnosti opetovnu obuku obavljati kako treba. Ova zakonska odrednica bila je konzervativnija od ranijih školskih uređaba.

Koje su promjene u novom zakonu?

Zakon od 1888. godine svojim prvim člankom određuje zadaću pučke škole odnosno daje jasan okvir učenja i poučavanja djece osnovnoškolske

⁶ A. CUVAJ, 1911, 603.

⁷ A. CUVAJ, 1911, 604.

dobi. Na prvo mjesto ističe religiozni i ćudoredni odgoj, zatim duševni i tjelesni razvoj te na kraju određuje kako je temeljno naučiti djecu elementarnom znanju i umijeću. Ovakvo zakonsko određenje nalazi se u i Zakonu iz godine 1874. u tzv. Mažuranićevu zakonu, pa je ta odrednica gotovo prepisana. Dakle, odgoj djece je na prvom mjestu, a zatim znanje i umijeće.

O školskom i nastavnom planu ima više u Naredbi kraljevsko-zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu od 15. srpnja 1889. br. 6798. U njoj su određena stegovna sredstva u školi: pohvala, nagrada, opomena, ukor, stajanje u klupi, stajanje izvan klupe, zadržavanje djeteta u školi nakon nastave, ili duže vrijeme pod nadzorom učiteljevim i uz neku duševnu radnju, poziv djeteta pred učiteljsku konferenciju, a na školama s jednim učiteljem pred mjesnog školskog nadzornika radi ukora, za dječaka tjelesna kazna i na kraju privremeno isključenje iz škole. Tjelesna kazna se primjenjivala u slučaju laganja, drskog ponašanja i krupne nećudorednosti. Ona se nije predviđala zbog slaba učenja u školi. Uporaba šibe je dopuštena. Uz to učitelj je morao voditi brigu o učenikovu ponašanju i u školi i izvan škole. Djevojčice se nisu nikada tjelesno kažnjavale. Najstrože su zabranjivane kazne, kao primjerice ćuškanje, guranje, klečanje i udaranje štapom ili ravnalom. Učitelj je bio dužan školsku djecu nadzirati i izvan škole, a ponašanje učenika izvan škole propisano je bilo posebnim stegovnim propisom. Učenik je morao točno dolaziti u školu, a ako nije mogao, onda je to morao opravdati njegov roditelj; u školu je morao dolaziti uredan i čist i sa sobom nositi samo one školske stvari koje su mu potrebne taj dan. Na putu od škole do kuće, kao i obratno, svaki je učenik morao paziti na svoje ponašanje, i to bez nepotrebnog zadržavanja po putu. Mnoge navike i načela iz tih vremena održala su se sve do danas. A kao mjere pristojnog vladanja postale su i dio suvremenog školskog bontona.

Komparirajući članak 1. u Školskom zakonu od 1874. i ovaj 1. članak Školskog zakona od 1888. uočavamo da je članak 1. novog školskog zakona od 1888. sažeo zahtjeve, što ih je zakon od 1874. postavio kao cilj pučke škole. Prema novom zakonu djeca će učiti ono najpotrebnije, i najnužnije, ono što pridonosi rasterećenju nastavne osnove za pučke škole, jer su upravo najoštrije kritike bile na račun toga da djeca uče u školi ono što im ne služi za praktičan život.⁸

Ustroj pučke škole određen je člankom 2. Školskim zakonom od 1874. Pučke su škole bile podijeljene na opće pučke škole i građanske škole. Novim zakonom je predviđeno da se škole dijele na niže i više škole. To je bila još

⁸ A. CUVAJ, 1911, 606.

jedna promjena jer se s nižim školama spojila opetovnica, a s višim pučkim školama tečajevi, odnosno strukovne škole. I ovim zakonom je utvrđeno da je nastavni jezik hrvatski jezik te da se u onim školama koje nisu hrvatske, u kojima je nastavni jezik dotični materinski, i u njima je obvezatan hrvatski jezik kao predmet koji se mora učiti. Prema ovome zakonu službeni naziv nije više hrvatski jezik, nego hrvatski ili srpski jezik.⁹ Tjedna norma u pučkim školama je iznosila 25 sati (bez gimnastike, pjevanja i praktičnog rada).¹⁰ Na kraju nastavne godine polagao se završni ispit. Školski odbori su određivali vrijeme polaganja školskih ispita; a održavali su se u različito vrijeme, ovisno od škole do škole. Da bi se u svemu tome ispravno postupalo, donesena je spomenuta naredba kojom se regulirao rok polaganja završnih razrednih ispita u školama. Školske knjige su morale biti istovjetne na školi. O tome pedagoškom pitanju donesena je i naredba 25. rujna godine 1877. br. 4514. kojom se određuje da učenici u pučkim školama nisu dužni nabavljati pomoćne knjige. Prodavači u knjižarama su nudili pomoćne knjige, ali ih učenici nisu bili obvezni kupiti. Čak se posebnom naredbom od 5. srpnja 1878. br. 3491. zabranjuje takva nabava knjiga. Unatoč takvim zabranama knjige su se nabavljale i njima su se služili podjednako i učenici i učitelji.

Dok je u prethodnom zakonu iz godine 1874. stajalo da "u pučkih školah djeca muškoga i ženskoga spola budu posebice podučavana", članak 10. u novom zakonu to ne spominje. Osvrćući se na taj problem, Hartmann drži da je tomu razlog što je i to pridonijelo da je ovaj novi zakon slabiji od staroga zakona. U Školskom nastavnom redu za pučke škole izdan 15. srpnja godine 1889. u članku 65. stoji: "Po dovršenoj dvanajstoj godini imaju se djevojčice od dječaka, gdje ikako moguće odieliti i u posebnih prostorijah podučavati". Taj se članak nije odnosio na mlade učenike.

Školske zgrade

Posebna pozornost se pridavala gradnji pučkih školskih zgrada. To je određeno člankom 10. Zgrade pučkih škola su se gradile na prikladnim i zdravim mjestima, s dovoljno prostora za djecu. U školama se zabranjivalo držanje bilo kakvih skupova ili zabava, tj. one su isključivo namijenjene učenicima i nastavi.¹¹ Tako, primjerice, naredbom od 13. lipnja 1878. br. 3106. učitelji, školski odbori i školski nadzornici morali su se ograditi od svakih

⁹ Zakon od 1888. članak 4.

¹⁰ Zakon od 1888. članak 7.

¹¹ Naredbom od 13. lipnja 1878. br. 3106 određuje se da učitelji, školski odbori i školski nadzornici ograde od svakih svečanosti i veselica u školama.

svečanosti i veselica u školama odnosno bili su odgovorni za takve slučajeve. U skladu sa člankom 12. zakona od 1888. Odjel za bogoštovlje i nastavu je izdao naredbu pod brojem 11743. od 1895. kojom se upućuju budući graditelji školskih zgrada kako i na koji način treba graditi škole. Na temelju "Zbirke osnova za gradnju jednostavnih pučkih školskih zgrada i posebnih učiteljskih stanova" dana su osnovna načela za gradnju jednostavnih seoskih škola za jedan do četiri razreda, odnosno za jednu do četiri školske sobe i za gradnju posebnih učiteljskih stanova. Prema tim uputama izgrađene su školske zgrade u Lukovu, Velikim Brisnicama, Oltarima i Prizni. To je bio nužan temelj školskog standarda, dostignuća kulturnih jednako i materijalnih u cijeloj Hrvatskoj. Takav standard gradnje školskih objekata bio je postignut i ozakonjen člancima 13 i 14. a odnosili su se dogradnju i prilagodbu školskog prostora, odnosno na uređenje školskog vrta, igrališnog prostora i zdenca za piće i za učiteljevu kućnu uporabu. Nisu izostajale ni potrebe za nastavu i unutarnji školski prostor.

Niža pučka škola

U drugom poglavlju odmah na početku člancima 16 i 17 određuje se i označava pojam niže pučke škole. Članak 16. kaže da je niža pučka škola ona škola koja ima četiri razreda, od kojih, četvrti razred, za one učenike koji ne polaze u više pučke ili srednje škole, traje dvije godine. I Hartmann smatra da je prerano polazjenje pučke škole sa šest godina života pa je u ovome zakonu dodano da četvrti razred traje dvije godine za one učenike koji neće nastaviti daljnje školovanje. Spomenutim člankom omogućeno je otvaranje petoga razreda u školi pod posebnim okolnostima.

Onodobni kritičari zamjeraju što djeca polaze dvije godine jedan razred i što se na taj način darovitija djeca privikavaju na nerad, jer bi ih roditelji kod kuće korisnije iskoristili.¹²

Školski zakon iz 1874. godine je utvrdio standard broja učenika u jednoj školi s jednim učiteljem. Ovaj novi zakon 1888. tu odrednicu potvrđuje. Ništa ne mijenja. Ako se ponovi tri godine zaredom preko 80 učenika u jednoj školi, onda se pruža mogućnost zaposlenja još jednoga učitelja.¹³

O ostalim pojedinostima i razrednim odjelima te njihovim dužnostima i pravima određuje se naredbom od 15. srpnja 1899. br. 6798. U toj naredbi tako primjerice stoji da se premještanje djece iz jednoga razreda u drugi dopušta

¹² S. HARTMANN, 1893, 63.

¹³ Zakon od 1888. članak 18.

samo na početku školske godine. Takve i njoj slične odredbe imale su trajniji vremenski karakter.

Ako je na školi radilo više učitelja, onda je zakonom predviđeno da jedan od njih bude ravnatelj. Člankom 21. utvrđen je položaj ravnajućega učitelja na nižoj pučkoj školi. Ta je odredba samo prepisana iz zakona od 1874. Njegove ovlasti temeljitije su određene naredbom od 15. srpnja 1889. broj 6798 objavljenoj u Službenom glasniku 1889. str. 190. Isto tako u spomenutoj naredbi se određuje što svaka škola mora imati. Od tada se u pučkim školama uvode školski ljetopisi, školske matice u koje se upisuju polaznici škole, kao i niz drugih pedagoških dokumenata. Ravnajući učitelj je morao brinuti o cjelokupnom radu i djelovanju škole. Morao je posjećivati i nastavni proces, sugerirati i predlagati nove pristupe u nastavi, ispravljati krive postavke i unaprjeđivati nastavu. Te odrednice značajno mijenjaju kvalitetu pedagoškog djelovanja učitelja. Istovjetni su i članci zakona koji govore o osnivanu pučkih škola kao i njihovoj udaljenosti jedne od druge. To je već ustanovljeno u zakonu od 1874. člancima 25, 26 i 27. U zakonu od 1888. člankom 23. određuje se da u svakom mjestu, gdje ima barem 40 djece za školu, mora se osnovati pučka škola. Zemaljska vlada može od te odredbe odstupiti ako je na neki drugi način osigurala uvjete polaska djece u školu. Člankom 24. određuje se način osiguravanja uvjeta polaska djece u školu, ukoliko dotično mjesto ne može uzdržavati školu. Upućuje na rješavanje problema na taj način što se to mjesto može združiti s drugim mjestima kako bi zajedno imali opću pučku školu. Način udruživanja i osiguravanja uvjeta polaska djece u takvoj školu, određeni su posebnim propisima i uredbama "Udružena mjesta neka po mogućnosti ne budu više od 4 kilometra udaljena od svoje škole", stoji u članku 24.

I dalje je ostalo u zakonu da svaka općina, prije početka rada škole, skrbi za nabavu knjiga i drugih didaktičkih pomagala. Trošak nadoknađuje svaki roditelj. Dakle, škola nije bila besplatna. Međutim, ako je učenik siromašan, općina je dužna osigurati učeniku besplatne knjige. Ta odredba stoji u članku 28., stavak 2.: "Posve siromašnim učenicima davat će općina školske knjige i druge za nauk potrebite stvari besplatno." Djeci slabijeg imovnog stanja pomoć je redovito pružana.

"Naručene i nabavljene školske knjige ne mogu se niti c. k. Nakladi školskih knjiga u Beču niti zemaljskoj nakladi povratiti, pak zato svaki narudžbom možda nastavši suvišak školskih knjiga treba zadržati i sačuvati za buduću školsku godinu, a da toga suviška ne bude odviše, neka se naručivanje školskih knjiga pred novu školsku godinu svaki put odgodi, dok prispije tamo

naredba o razdiobi besplatnih knjiga za siromašne učenike, što će bivati svagda najkašnje mjeseca srpnja, da se prema tomu uzmože ustanoviti koliko još knjiga bude nabavljeno." Znači da nije bilo brzih promjena što se tiče školskih udžbenika i da su se pojedina izdanja koristila više godina za redom, jer ih "treba zadržati i sačuvati za buduću školsku godinu".

Kada dijete polazi u školu? I u zakonu od 1874. i 1888. stoji istovjetno da sposobnost za polazak djeteta u školu počinje s navršenih šest godina života, a obvezatnost polaska škole s navršenih sedam godina života (članci 44 i 46). Temeljitiše su ti propisi navedeni u naredbi br. 9951 od godine 1889. objavljenom u Službenom glasniku 1889. str. 368. Djeca koja su propisanih pet godina redovito polazila školu i valjano završila peti razred, izdaje se svjedodžba otpusnica. Svjedodžba otpusnica" može se izdati i onim učenicima drugoga godišta 4. razreda, dotično učenicima 5. razreda, koji zahtjevima zakona u pogledu napretka u naucima nijesu potpuno zadovoljili".

Člankom 50. određuju se nastavni predmeti, odnosno potvrđuju iz prethodnog zakona od 1874. Predmeti u nižoj pučkoj školi su isti, samo s tom razlikom što je zakon od 1888. kod nauka vjere dodao na zahtjev Srba "a za grčko-iztočne vjeroispovijesti još čitanje crkveno-slovenskoga pisma". Time su Srbi postigli da im je ovaj zakon za vjeronauk dopustio više sati nego što su to do sada imali u zakonu od 1874. i, što je u predmetu materinski jezik, čitanje, pisanje, slovnica, vježbe u govoru i pismenom izrazu dodano, "a gdje nije hrvatski ili srbski jezik nastavnim, ima se isti kao obvezni predmet učiti". Znatnija razlika je u ovom zakonu ta što se uči " najvažnije iz zemljopisa, povijesti, fizike i prirodopisa na temelju čitankah". Naglasak je na riječi "najvažnije". U tome je viša kvaliteta ovoga novoga Zakona od 1888.¹⁴

Opetovnicu su morali pohađati svi učenici koji su završili nižu pučku školu. Trajala je dvije godine (članak 53. i 54.). Od ovakva stava "izuzimaju se ona djeca koja polazeći kakovo od niže pučke škole više učilište ili kakov strukovni tečaj, svrše s dobrim uspjehom najmanje dva godišnja tečaja takova učilišta". (članak 54.). Ovdje radi jasnoće odnosa strukovnih škola i šegrtskih škola treba napomenuti da je izišao " Ustrojni statut za šegrtske škole u Hrvatskoj i Slavoniji" još godine 1886. (naredba od 30. svibnja 1886.). Kasnije izašla je naredba (11. rujna godine 1892. br. 11345) kojom se izdaje novi Ustrojni statut za šegrtske škole (Službeni glasnik, 1892., 253.)

U njemu je dopušteno otvaranje uza šegrtske škole analfabetskih tečajeva koji imaju samo jedan razred. U taj analfabetski tečaj primaju se oni šegrti koji ne znaju čitati, pisati i računati. To je određeno i zakonskim

¹⁴ S. HARTMANN, 1893, 100.

člankom 56. Rad u opetovnicama je bio besplatan a držali su ga učitelji dva puta tjedno po dva sata. O radu i djelovanju takvih opetovnica brinuli su se školski odbori. Na temelju članka 195. zakona od 1874. izdan je poseban propis o opetovnoj obuci u kome se u 48 članaka temeljito određuje suštinu i bit rada ove nastave.

Nakon svršetka niže pučke škole, određuju se prava onih učenika koji nastavljaju u više razrede (u članku 63.). Polazak u više razrede pučke škole nije obvezatan. Viši razredi pučke škole traju četiri godine. Člankom 65. pruža se mogućnost pohađanja više pučke škole samo onim učenicima koji su završili 4. razred niže pučke škole u skladu s člankom 16. I ova prava su u nekim slučajevima regulirana posebnim uredbama. Tako, primjerice, u višu djevojačku školu može se učenica primiti u slučaju jednogodišnjeg izostanka samo na temelju posebnoga prijamnog ispita kojim dokazuje da posjeduje znanja za valjan napredak u dotičnom razredu. Nastavni predmeti u višoj pučkoj školi podijeljeni su na opće i strukovne predmete. Strukovni predmeti su razdijeljeni na smjer gospodarski, obrtnički i trgovački. Onodobni kritičari ovoga članka u zakonu daju prednost ovakvoj razdiobi i hvale mogućnost primjene praktičnog znanja u životu. Od ranije građanske škole u kojima su svi učenici učili sve, sada se to mijenja na posebne potrebe svakoga mjesta u kome škola djeluje. "To čovjeka napunja radošću i zadovoljstvom, ne ima dvojbe, bio bi novi školski zakon i za uzgoj i za obuku bolji od staroga".¹⁵ Ta kvalifikacija ne vrijedi za više djevojačke škole, jer "glede djevojačkih školah ostavljene su u veliko razvezane ruke, da se može prema okolnostim i raznim odnošajem urediti onakav zavod, kakov će potrebi dotičnoga kraja odgovarati".¹⁶

Umjesto preparandije učiteljska škola

Srednje škole koje obrazuju buduće učitelje stupanjem ovoga zakona na snagu nazivaju se učiteljske škole. U četvrtom poglavlju zakona s 20 članaka uređuju se odnosi učiteljske škole. Isto tako se odmah nakon stupanja na snagu ovoga zakona posebnom uredbom definiraju pojedinačni postupci i obveze ove institucije. U službenom glasniku 1889. na strani 267. objavljen je Ustrojni statut za učiteljske škole. Školski propisi su vrlo strogi, i njih se sve učiteljske škole dosljedno pridržavaju. Učiteljske škole su besplatne. O njihovu radu i djelovanju brigu vode ravnatelji učiteljskih škola. Propisi u ovome Ustrojnom

¹⁵ S. HARTMANN, 1893, 130.

¹⁶ S. HARTMANN, 1893, 131.

štatutu su vrlo detaljno razrađeni i o svakoj pojedinosti vezano za svakoga pripravnika u učiteljskim školama se vodila temeljito briga. Posebice su razrađene metode poučavanja, nastavna sredstva i pomagala, stega u školama, ponašanje prema učiteljima, kao i ponašanje u školi i izvan nje. Člankom 72. određuje se vrijeme trajanja učiteljske škole.

Prema ovome zakonu sada se njezino trajanje produljuje sa tri na četiri godine. Da bi kandidat zadovoljio postavljene zadaće pri upisu u učiteljsku školu, morao je polagati prijamni ispit. Prijemni ispiti su se polagali iz svih predmeta koji su se učili u maloj gimnaziji, ili maloj realci ili u višoj pučkoj školi, osim staroklasičnih jezika (članak 73. školskog zakona).

Koji su se predmeti učili u učiteljskoj školi? Predmete u preparandijama, odnosno učiteljskim školama je definirao školski zakon iz godine 1874. Novim zakonom iz godine 1888. u članku 76. određuju se ovi predmeti: Nauk vjere,- Pedagogija s praktičnim vježbama,- Hrvatski ili srpski jezik,- Njemački jezik,- Zemljopis i Povijest,- Matematika i Geometrijsko risanje,- Prirodopis,- Prirodoslovlje,- Gospodarstvo i gospodarske radnje,- Mekaničke radnje u radionici,- Krasnopis,- Prostoručno risanje i modeliranje,- Svjetovno i crkveno pjevanje i Gimnastika. Neznatne su razlike u predmetima između muških i ženskih učiteljskih škola. U zakonu iz 1874. stoji uz Pedagogiju i Didaktika, a ovaj zakon od 1888. samo uz Pedagogiju navodi Praktične vježbe. Uz Gospodarstvo navodi i gospodarstvene radnje, te Mehaničke radnje u radionicama, uz Risanje propisuje se i Modeliranje, uz Matematiku i Geometrijsko risanje. Što se pak tiče Vjeronauka, tu su zamjetnije razlike. Za učiteljske pripravnike pravoslavne vjeroispovijesti propisano je čitanje crkveno-slovjanskoga pisma i tumačenje crkveno-slovjanskoga jezika. Pa iako je Vjeronauk na prvome mjestu u redosljedu predmeta, on nije jednakopravan s ostalim predmetima kada su u pitanju ispiti zrelosti. Zanimljiv i značajan je članak 87. ovoga zakona koji zagovara da učitelj nakon završene učiteljske škole, ukoliko ne nađe zaposlenje u roku od tri godine, ne može obavljati učiteljsku dužnost bez ponovljenog učiteljskog ispita. Što se time željelo postići? Nakon tri godine učiteljski kandidati su jednostavno zaboravljali stečena znanja, a da uspješno mogu poučavati svoje učenike morali su ponoviti stečena znanja. Svi učitelji, na čelu s ravnajućim učiteljem, su obvezatni tjedno držati nastavu.

Posebna pažnja u Ustrojnom statutu za učiteljske škole pridavala se načinu, odnosno metodama učenja i poučavanja budućih učitelja. Tako, primjerice, u svakom nastavnom predmetu pažnja je usmjerena na cilj i zadaće koje imaju učiteljske škole (članak 1.). Diktiranje je isključeno a pripravnici su za svaki predmet morali imati pred sobom potrebne školske knjige. Jasno i razumljivo izlaganje učitelja bila je osnovna zadaća. Pri pisanju pismenih zadaća

pazilo se da ne bude više od jedne pismene zadaće u jednom školskom danu. Školska stega je bila vrlo stroga. Svaki pripravnik je morao poznavati što smije a što ne smije činiti u školi i izvan nje. Za konkretne prekršaje postojale su skalirane kazne – od opomene pa sve do isključenja iz škole. U naučnoj osnovi pri trećoj godini u prvom polugodištu četiri sata tjedno su učiteljski kandidati upoznavali temeljna načela nastave, a u drugom polugodištu tri sata tjedno metodiku zorne nastave. Nakon završetka treće godine obvezatno su polagali godišnji ispit, a završetkom četvrte godine ispit zrelosti. (članak 81.). U sva četiri razreda su imali obvezu hospitaliziranja u vježbaonici koja se nalazila pri učiteljskoj školi. Svakoga tjedna su se održavale sjednice s učenicima kojima je predsjedavao ravnatelj uz nazočnost učitelja vježbaonice, gdje im se davala uputa kako i na koji način treba pratiti sve događaje u školskoj praksi. Naročito se školska praksa povećavala u četvrtoj godini školovanja. Buduće učitelje se poučavalo u praktičnim vježbama, ali i način ocjenjivanja tih vježbi.

U daljnjem stručnom i znanstvenom usavršavanju učitelja na raspolaganju su knjižnice, školski časopisi, učiteljski sastanci i izvanredni strukovni tečajevi (članak 90.). Čak je postojala i zakonska obveza davanja najmanje 10 for. na godinu za svaku opću pučku školu dotične općine na kojoj je škola djelovala (članak 91.). Svi ovi navedeni primjeri u svezi s obrazovanjem učitelja i u zakonu od 1874. i zakonu od 1888. pokazuju " da je u oba zakona isti pravac i duh, crkvi katoličkoj protivan i neprijazan".¹⁷ Zašto? Zato što prema oba ova spomenuta zakona država imenuje, namješta i otpušta učitelje svih javnih škola, bilo pučkih, bilo učiteljskih. I ne samo to. Država upravlja i nadzire sve škole u državi.

S crkvenog stajališta ovaj zakon ne mijenja stvari na bolje. Stoga "nema osnovane nade, e će se ti manjci u buduće u puno manjoj mjeri pojaviti, već je sigurno da otaj toli znamenit po kršćanski uzgoj zavod niti u naprijed ne će donijeti željena ploda po pravi kršćanski uzgoj budućih pučkih učitelja, a dosljedno i kršćanske mladeži pučke škole".¹⁸

Konfesionalne i autonomne škole srpske nacionalne manjine

U šestom poglavlju ovoga zakona s osam članaka određuje se stanje i položaj konfesionalnih i srpskih autonomnih škola. U 96. članku, u drugom stavku, Srbi mogu na osnovi zakona od 14. svibnja 1887. o svom trošku podizati i uzdržavati svoje autonomne pučke i učiteljske škole. Ova mogućnost nije bila u Mažuranićevu zakonu od 1874. Saborski zastupnici u raspravi su

¹⁷ S. HARTMANN, 1893, 202.

¹⁸ S. HARTMANN, 1893, 203.

držali da ovaj zakon " svakako ide dalje na susret crkvenim oblastim i konfesionalnim potrebama, nego li zakon od godine 1874. Već je i austrijski car Franjo Josip I. potvrdio zakon od 14. svibnja 1887. " Ispovjednicima iste crkve ujamčava se na temelju načela ravnopravnosti iz zemaljskih sredstava razmjerni prinos u svrhe bogoštovne" (članak 2.)" Kod svih zemaljskih oblasti u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji slobodno je strankama služiti se pismom ćirilskim kao i latinskim" (članak 3.).

U skladu s već spomenutim člankom 96. izdan je i Ustrojni statut za učiteljske škole. Njime je određeno da na konfesionalnim i srpskim autonomnim učiteljskim školama moraju biti isti predmeti kao i na državnim učiteljskim školama. Jednako tako moraju biti i učitelji osposobljeni na tim školama kao i učitelji na općim pučkim školama i državnim učiteljskim školama (članak 100.).Srpski narodni crkveno-školski savjet zahtijevao je od Hrvatskog sabora da u novom zakonu poboljšaju položaj konfesionalnih škola, posebice položaj Srba "grko-iztočne vjeroispovijesti". Radi toga su predložili u nekoliko točaka temeljne zahtjeve u kome se samo spominje autonomija srpskih škola. Sve je to nakon temeljne i specijalne rasprave u Saboru rezultiralo u zakonu 6. poglavljem koji govori o konfesionalnim, srpskim autonomnim školama.

Srbi su izdali dva dokumenta u pisanom obliku, i to "Predstavku" i " Memorandum" u kojima se tuže na školski zakon od godine 1874. zato što nije uzeo u obzir "na vekovima osveštano pravo srpskog naroda", na njegovu autonomiju srpskih konfesionalnih škola, utvrđenu novim školskim zakonom.¹⁹

Ona prava koja su postignuta u zakonu za srpske autonomne škole, vrijedile su i za katoličke, odnosno za sve konfesionalne škole "koje se mogu o svom trošku i uzdržavati". To je samo djelomično tako jer u ovome zakonu, (članak 96.) stoji u drugom stavku da Srbi "o svom trošku mogu podizati i uzdržavati svoje autonomne pučke i učiteljske škole". Zemaljska vlada u Ustrojnom statutu za učiteljske škole, objavljenom 17. srpnja 1889. u članku 7. spominje i "konfesionalne učiteljske škole, koje mogu bogoštovne u zemlji obstojeće občine i duhovni u zemlji priznani redovi o svom trošku podizati i uzdržavati". Kako to u samome zakonu ne stoji, a stoji u naredbi, onda je to samo zakonska odredba.

Opravdano, ali vrlo mlako su se protivili katolički zastupnici spomenutoj odredbi jer se spominje samo srpske autonomne škole, a ne

¹⁹ S. HARTMANN, 1893, 238.

katoličke. Ovo poglavlje kao i cijela rasprava oko zakona od 1888. bilo je stožerno pitanje o konfesionalnim i beskonfesionalnim školama u Hrvatskoj.

Sedmo poglavlje govori o stanju i položaju privatnih pučkih škola. Male su razlike između zakona od 1874. i ovoga 1888. kada je riječ o privatnim pučkim školama. U zakonu od 1874. konfesionalne škole su se svrstavale u privatne škole. Sve što je u zakonu od 1874. utvrđeno kao zakonska podloga za moralni i religiozni odgoj, preneseno je u ovaj zakon. Sve su privatne škole, ali i konfesionalne škole pod vrhovnim nadzorom i upravom države. Bez obzira što su one privatne, one su glede osnivanja, unutarnjeg ustroja ili ukinuća u ravnopravnom položaju. "...Država mora imati pravo nadzora, država mora imati u posljednjoj liniji sve škole, koje su u zemlji, u svojoj ruci, tako da ako te škole ne budu svojoj svrsi odgovarale, može ih odstraniti i mjesto njih postaviti onu školu za koju znade i imade jamstvo da će biti dobra škola".²⁰

Iako se dosta dugo vodila žestoka rasprava u Hrvatskom saboru oko jezika u privatnim školama, ona je rezultirala člankom 105. koji doslovce kaže: "Nastavnim jezikom u privatnim školama ima redovito biti onaj isti, koji je nastavnim jezikom javnih škola u istoj općini." Roditelji djece polaznika privatnih škola nisu oslobođena uzdržavanja javnih škola. To je bio veliki teret siromašnijim roditeljima koji su imali vjersko uvjerenje suprotno duhovnom djelovanju javnih škola.

Položaj učitelja u javnim pučkim školama

Odmah iza poglavlja o javnim pučkim školama stoji osmo poglavlje o učiteljima na javnim pučkim školama. Člankom 110. su učitelji javnih pučkih škola javni službenici. Onodobni crkveni kritičari i analitičari navode mnogo razloga da se učitelji ne mogu svrstavati u red općinskih, odnosno državnih službenika, jer da je "učitelj donekle i duhovni pastir svojoj djeci... I zato, kada se službu učiteljevu silom hoće da uvrsti med činovničke štatuse, to se tim njegovu službu nije podiglo, već snizilo".²¹ Učitelji na konfesionalnim i privatnim školama ne spadaju u ove odrednice. Država o njima ne vodi brigu kao ni o njihovu materijalnom stanju. O učiteljima kao javnim službenicima država se pobrinula odrediti i njihovu visinu plaća, dodataka, namještenja, kao i pojedine iznose mirovina.

²⁰ S. HARTMANN, 1893, 541.

²¹ S. HARTMANN, 1893, 554.

Privremene i definitivne učitelje imenuje Zemaljska vlada na osnovi natječaja. Ali, ukoliko se ukaže potreba, Zemaljska vlada može imenovati učitelje mimo natječaja. Kada se na kojoj općoj pučkoj školi ukaže slobodno mjesto učitelja, općinski školski odbor prijavljuje kotarskom uredu da podnese županijskoj oblasti naznačenu potrebu koji će u "Službenom glasniku" raspisati natječaj.²² Jednako tako Zemaljska vlada postupa i kod premještanja učitelja, ako je to u interesu službe.

Naredbom od 2. svibnja 1880. broj 241. određuje se vođenje ljetopisa škole. Za njegovo vođenje odgovoran je ravnajući učitelj. Ljetopis je morao sadržavati glavne odrednice rada i djelovanja škole od utemeljenja pa sve do suvremenih odgojno-organizacijskih oblika njihova djelovanja. Posebice je zanimljiv članak 116 kojim se određuje djelokrug rada i djelovanja učitelja. Prema tome članku, ni jedan učitelj nije smio raditi neku djelatnost koja bi smanjivala ugled dotičnog učitelja. Isto tako nije smio ni jedan učitelj raditi neku sporednu djelatnost koja bi ga odvrćala od kvalitetne i djelotvorne učiteljske službe. Plaće učiteljima su doznačivane svaki mjesec unaprijed. Uz temeljnu plaću od 400 for. na godinu svakom definitivnom učitelju osiguran je stan ili stanarina u iznosu od 100 for. Privremenim učiteljima je osigurana plaća od 350 for. na godinu i stan ili stanarina od 100 for. Učiteljima na višim pučkim školama je plaća 600 for. godišnje i stan ili stanarina od 150 for. godišnje. (članak. 119, 120, i 121.). Ako su učitelji do tada imali veće plaće od ovih naznačenih (članci 119 i 121), one im se nisu umanjivale. Prema klasifikaciji mjesta još su učitelji dobivali i na nižim i na višim pučkim školama određene doplatke od 60 do 300 for. ali se ti doplatci nisu uračunavali u mirovine. I funkcionalni dodatci su bili različiti. Tako, primjerice, ravnatelj više pučke škole, ako je uz nju bila i niža pučka škola, imao je funkcionalni dodatak od 200 for., a ako je bila samostalna viša pučka škola imao je samo 150 for.

Ravnatelj pučke škole s četiri ili više učitelja imao je funkcionalni dodatak od 100 for., a sa dva ili tri učitelja samo 50 for.(članak 124.). Za svaku godinu službe učitelj je imao na nižoj pučkoj školi 25 for. dodatka, a na višoj pučkoj školi 30 for. Uz besplatan stan učitelj je dobivao i besplatna drva za ogrjev, a na selu po mogućnosti i vrt. (članak 128.).

Za nemaran i manjkav rad u učiteljskoj službi, prema ovome zakonu (članak 135), određuju su kazne od opomene do otkaza u službi. Opomenu je mogao izreći školski odbor preko mjesnog školskog nadzornika, a ukor je izricala kotarska oblast pismenim putem. Sve ostale kazne kao što su novčana

²² Službeni glasnik, 1886, 153.

kazna, obustava petogodišnjeg doplatka, skidanje s položaja ravnatelja, te premještanje u drugu školi i otpust iz službe bile su u nadležnosti županijske oblasti.(članci 138, 139, 140, 141 i 142.).

Ukoliko učitelj zbog tjelesne ili psihičke nesposobnosti ne može više vršiti svoju učiteljsku dužnost, stavlja se u stanje umirovljenja. Umirovljenje može nastati i na zahtjev učitelja. Učitelj odlazi u mirovinu poslije četrdeset godina službe. (članak 150). Potpuno neprimjeren i diskriminirajući članak bio je 152. Ovom zakonskom odrednicom učiteljice su se zbog udaje morale dobrovoljno odreći službe, a ako je imala više od pet godina službe u prosvjeti, dobivala je otpremninu u iznosu od jednogodišnje plaće. Učiteljice se isključuju iz učiteljske službe, jer kao udane osobe i kao majke zbog obiteljskih razloga te čestih dopusta i poduzega prekida u radu s djecom "uvelike školi štetuju".

"Izvjestitelj dr. Kršnjavi pobija razloge navedene proti udaji učiteljicah, upozoruje na statistički akt da gospoje poprieko samo triput rađaju, da dakle zapreka u službovanju u prisposobi sa 40-godišnjim službovanjem ne stoji u nikakvu razmjerju. Naglašuje još jedanput nemoralne kosekvencije i nepravdu".²³

"Preuzvišeni g. Ban izražuje se svom odlučnošću proti udaji učiteljicah. Žena po svom psihičkom i spolnom ustroju nema zadaće da u javnosti djeluje već joj je poglavita zadaća obitelj. Za djevojku je najveća sreća, kad se može udati. Kad bi se udaja učiteljice učinila ovisnom od privole vlade, ban da ne bi nikad pristao nit dozvolio udaju. Navodi primjere iz praktičnog života, gdje su učiteljice pošle za činovnike pa su sad rad premještenja nastale velike neprilike. Ban ne protivi se tomu, da se ustanovi otpremnina."²⁴

Tko upravlja pučkim školama?

Deveto poglavlje govori o upravi pučkih škola. U 39 članaka zakon određuje međusobne odnose u školi, kao i odnose škole s društvenom sredinom, odnosno s državom. Iako je ranije školski zakon od 1874. godine uspostavio standarde odnosa između Crkve i škole, ovaj zakon od 1888. na osnovi već stečenih iskustava potvrđuje i učvršćuje te odnose, pokazujući jasne granice i veze koje su dotad postojale i koje su bile više stoljeća neraskidive. Država je preuzela cjelokupnu upravu nad školstvom u Hrvatskoj. Dvije godine ranije, 5. veljače 1886. izišli su posebni zakoni o

²³ S. HARTMANN, 1893, 670.

²⁴ S. HARTMANN, 1893, 671.

novom ustroju političke uprave u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji na kojima se temeljio školski zakon od 1888. To su zakoni: Zakon ob ustroju županijah i kotarih, Zakon o upravnih odborih u županijah, Zakon kojim se preinačuju odnosno nadopunjuju njeke ustanove Zakona od 28. siečnja 1881. ob ustroju gradskih općinah u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji i Zakon o karnostnoj odgovornosti urednikah i službenikah, namještenih kod županijskih i kotarskih oblastih.

U skladu s navedenim zakonima u ovom školskom zakonu od 1888. stoji u svezi s upravom pučkih škola najprije dio o općinskoj upravi, zatim o kotarskoj upravi, pa o županijskoj upravi, o zemaljskoj upravi i na kraju o crkvenoj upravi. Iako se neki članci ne razlikuju od onih članaka u starom zakonu iz 1874. ipak ćemo neke bitne karakteristike ovdje navesti. U članku 174. stoji da svaka školska općina mora imati općinski školski odbor kojega čine načelnik općine, župnik, učitelj, odnosno ravnajući učitelj, liječnik, dva do pet članova dotične školske općine (po mogućnosti roditelja čija djeca polaze dotičnu školu) i školski patron. Svakako se nastojalo birati one ljude koji se razumiju u temeljne ciljeve i zadaće škole, koji su pismeniji te koji uživaju ugled u mjestu. Posebice je vrijedan prinos što se u odbor biraju roditelji djece koja polaze dotičnu školu, od kojih se očekuje da će se svesrdno zalagati za interese škole. Ovo tijelo se bira na tri godine, čiji se članovi mogu ponovno birati. Mnogi članci određuju samu proceduru i oni za nas u ovom slučaju nisu relevantni (članci 179, 180, 181, 182 i 183.). Međutim, člankom 184. se izričito određuju prava i dužnosti općinskih školskih odbora. Tako, primjerice, školski odbori predlažu i imenuju učitelje, brinu se za materijalno stanje svojih škola, nastoje da djeca redovito polaze školu te posreduju u rješavanju konkretnih školskih problema i teškoća između učitelja i roditelja. Takav položaj i odredbe su bili vrlo napredni za ono doba (ako ih usporedimo sa suvremenim školskim propisima u toj oblasti, gotovo da nema nikakve razlike). Uspoređujući zakon iz 1874. i ovaj iz 1888., kada je riječ o pravima i nadležnostima školskih odbora, zapažamo da je po starom školskom zakonu mjesni školski odbor tražio pomoć od općinskog zastupstva, dok po ovome novome zakonu traži pomoć od gradskog poglavarstva, što je zapravo isto. Po potrebi i kod kotarske oblasti traže se slične pomoći. Neznatne su i druge pojedinosti kod prava i dužnosti školskih odbora. Svaki član školskog odbora je mogao u svako vrijeme posjetiti školu i izvršiti vanjski nadzor nad ustanovom. Isto tako je školski odnosno gradski školski odbor mogao podijeliti "dopust na četrnaest dana ; no o takvoj podjeli ima obavijestiti učitelja, da izostanak učenika kroz to vrijeme kao ispričan uvesti u dotični iskaz.". Katolički kritičari ovoga zakona stoje i dalje na stanovništvu da ni u

ovome dijelu novi zakon nije ništa bolji od prethodnoga kada je u pitanju "religiozno-ćudoredni, po kršćanski uzgoj i napredak školske mladeži, nego je bio stari školski zakon od godine 1874., dapače u neke je još i gori."

Člankom 189. označena su prava i područje kotarske uprave nad školama. U dvanaest točaka određuje se djelokrug kotarske, odnosno političke oblasti, koji su ustvari administrativno-gospodarske prirode. Naime, ne dodiruju područje rada i djelovanja odgoja i obrazovanja kao pitanja same nastave. Te poslove su prema starome školskom zakonu obavljali županijski školski nadzornici i županijski školski odbori.

U dijelu o županijskoj upravi (članak 191.) dotadašnje ovlasti županijskih školskih nadzornika i županijskih školskih odbora su sužene i prenesene na kotarske oblasti i županijske upravne odbore. Sve te preinake su usklađene s novim političkim ustrojem od godine 1886. Županijski školski nadzornici su (članak 192.) nadzirali pučke škole u području svoje županije i podnosili izvješća poglavarstvu dotičnih županija. Njih je imenovala Zemaljska vlada i morali su imati najmanje deset godina rada u tim ustanovama. Što su stvarno radili županijski školski nadzornici? U članku 196. njihovo djelovanje odnosilo se na nadzor nad pučkim školama, bar jednom godišnje, a posebnu pozornost su pridavali djelovanju škola u skladu sa školskim propisima te rade li po zakonu. Osim toga učiteljima su davali usmene upute i savjete iz područja didaktike i metodike rada s djecom, zatim su sastavljali izvješća o pregledu škola te predsjedali županijskim učiteljskim sastancima i županijskim školskim odborima. " Prigodom inspekcije ima se županijski školski nadzornik uvjeriti u tom, kakovi su osobni odnošaji učitelja među sobom i s ravnajućim učiteljem ter kako učitelj ili učitelji žive s obćinom školskom."²⁵Županijski školski nadzornik se ne brine više samostalno " za svekoliko znanstveno i moralno stanje svih pučkih školah", niti traži pomoć zemaljske vlade, kako je to bilo određeno u zakonu od 1874. (članci 189, 191, i 201. novoga zakona).

Car Franjo Josip I. je potvrdio zakon o ustroju vrhovnog nadzora srednjih i pučkih škola u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji kojima je u osam članaka odredio vrhovni nadzor te tko sve može biti na čelu zemaljske školske uprave. Time je hrvatsko školstvo još jače stavljeno pod neposrednu državnu vlast. Zemaljska vlada rješava sva načelna didaktičko-metodička pitanja općih pučkih škola, izdaje naučne osnove, propisuje školske knjige za opće pučke škole, imenuje učitelje i vrši vrhovni nadzor nad svim pučkim školama.

²⁵ S. HARTMANN, 1893, 741.

Svu vjeronaučnu obuku samostalno vodi i nadzire Crkva. Crkvene oblasti izdaju nastavni plan i program, udžbenike i svu potrebnu literaturu za to područje. Ovim zakonom se nije ništa bitno izmijenilo u odnosu na zakon iz 1874. Crkva nema potpune uprave ni nadzora nad školama bilo koje vrste, i to je bio najveći prigovor s crkvenog stajališta u ovome zakonu, posebice od najvećeg crkvenog kritičara Stjepana Hartmanna. Pa kada je trebalo imenovati novoga katehetu u nekoj školi, dotični duhovni stol je predlagao a imenovala Zemaljska vlada. I katehete su imali jednaka prava i obveze kao i ostali učitelji. Ovaj zakon stupio je na snagu 10. prosinca 1888. godine.

Zaključak

Školski zakon od 31. listopada 1888. godine je omogućio primjenu jedinstvenih školskih propisa na području cijele Hrvatske, zatim veću autonomiju i veće slobode srpskim konfesionalnim školama. Treba napomenuti da je i dalje zadržao i ojačao sustav državne uprave i moći nad odgojem i obrazovanjem mladeži, a pučke škole je podijelio na niže i više. To su bili preduvjeti više kvalitete rada i obrazovanja u hrvatskim školama.

Zemaljska vlada je zadržala sebi pravo propisivanja nastavnih planova i programa, određivanja i odobravanja školskih udžbenika, osim za konfesionalne škole, jer su one bile autonomne iako su bile kontrolirane i nadzirane od posebnih županijskih nadzornika. Vlada je i dalje određivala tko može biti učitelj na općoj školi i koliko djece će boraviti u njoj iste vjere kao i koji joj učitelj pripada (članak 20.). I dalje je zakonom određeno da se nastoji "da djeca muškoga i ženskoga spola budu posebice podučavana". Hrvatski sabor je ovim zakonom Srbima u Hrvatskoj dopustio uporabu svoga jezika i pisma. Tako je posebnim člankom određeno da se u cijeloj Hrvatskoj službeno nastavni jezik zove hrvatski ili srpski jezik. (članak 4.). Tu je u samome začetku stvorena klica budućih odnosa i novih suprotstavljenih ideja i svetonazora između Hrvata i Srba. Mlaki stav hrvatskih zakonodavaca urodio je rezultatima nametanja manjinskih Srba većinskom narodu, Hrvatima, da im jezik postane jednakopravan s hrvatskim jezikom. Srbi u Hrvatskoj su žalbama i predstavkama hrvatsko-zemaljskoj vladi upućivali svoje zahtjeve za autonomijom srpskih škola, onakvom autonomijom kakvu su imali prije 1871. Poznato je da su Srbi "Memorandumom" iz 1887. i "Pretstavkom" pravoslavnog crkveno-narodnog školskog Saveta u Karlovcu 1888. preko svojih saborskih zastupnika uspješno izborili svoje "pravice" u školstvu. U toj svojoj borbi su bili usamljeni jer nisu bili podržani od katoličkih zastupnika. Da su katolički zastupnici bili uporni te da su čvršće i

ozbiljnije pristupili toj raspravi, mogla su se dobiti prava konfesionalnih škola kao što se javna škola javnim sredstvima uzdržavala. Opetovna obuka je produljena s dvije na tri godine, iako su se toj odluci mnogi protivili zbog manjka novčanih sredstava.

Općinski školski odbori nisu više oslobađali djecu od polaska škole koja su s dobrim uspjehom završili 4. razred niže pučke škole. Za djecu grkoistočne vjeroispovijesti određeno je više sati nego što je to odobreno za djecu katoličke vjeroispovijesti (članak 30.) i zato su katolički kritičari ovoga zakona najviše prigovarali saborskim zastupnicima, što se nisu više zalagali pri donošenju ovih propisa za katoličke školarce.

Određene prednosti imao je ovaj zakon pred onim iz godine 1874., zato što je razrede viših pučkih škole dijelio na tri praktična smjera: obrt, trgovina i gospodarstvo. Izostavljen je naziv preparandija, pa je za ovu vrstu škole uveo novi naziv – učiteljska škola, i time označio kvalitetniji stupanj obrazovanja učitelja u praktičnom i teorijskom smislu. Učiteljske škole su produžene na četiri godine; u njima se veća pozornost poklanjala praktičnim vježbama. Isto tako je zakonom određeno da se ispiti zrelosti polažu na kraju 4. tečaja, a posebni praktični učiteljski ispiti nakon dvogodišnje učiteljske prakse (članak 82.). Izmjenama zakonskih prijedloga u odnosu na učiteljske škole željelo se postići i unaprijediti učiteljske škole na razini europskih naroda, posebice Mađarske i Austrije.²⁶

Ovaj zakon je poznat i po tome što je odredio u 6. poglavlju prava i dužnosti Crkve u odnosu na školu. Dao je velike mogućnosti podizanja konfesionalnih pučkih i autonomnih srpskih pučkih i učiteljskih škola (članak 96.) te oslobodio plaćanja općinskog školskog poreza one općine koje održavaju konfesionalne ili srpske autonomne pučke škole (članak 98.). Što se tiče primanja i otpuštanja učitelja s posla, Zakon od 1888. imao je određene prednosti pred zakonom iz 1874.. Ukinuo je kažnjavanje učitelja na lokalnoj razini.

Ranije je izneseno da je zakon iz 1874. odvojio Crkvu od škole i da je država jedina gospodarica nad pučkim školama. Sve je to ostalo u ovome zakonu iz 1888. Određeni pomaci su učinjeni u sastavu općinskih školskih odbora. Pored navedenih članova u novom sastavu školskog odbora nalazi se i mjesni liječnik, zatim više roditelja one djece koja polaze školu, a i svećenik je član školskog odbora (ako je u školi 10 učenika njegove konfesije). Ovaj zakon je s nekim preinakama i prilagodbama bio na snazi sve do godine 1918. U različitim dijelovima Hrvatske on se primjenjivao i mnogo godina kasnije,

²⁶ S. HARTMANN, 1893, 152-153.

sve do donošenja novoga zakona 1929., premda su se i kasnije mnoge njegove odrednice primjenjivale u školskoj praksi cijele Hrvatske.

Izvori i literatura

Anton CUVAJ, *Školski zakon od 31. listopada 1888. s provedbenim naredbama i načelnim rješidbama*, Zagreb, 1901.

Anton CUVAJ, *Građa za povijest školstva*, VII, Zagreb, 1911.

Stjepan HARTMANN, *Školski zakon od 1874 i od 31. listopada 1888. ili školsko pitanje u nas*, Zagreb, 1893.

Naredbe izdane na osnovi školskoga zakona od 14. listopada 1874 do konca 1882, Zagreb, 1884.

Naredbe od 30. svibnja 1886.

Naredbe kraljevsko-zemaljske vlade od 15. srpnja 1889. br. 6798.

Naredba od 1892.

Naredba od 1895.

Predstavka pučanstva slobodnog i kraljevskoga grada Senja upravljena na svietlog bana Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije preuzvišenoga Dragutina Khuen-Hedervarskoga od 17. prosinca 1884.

Službeni glasnik, 1889.

Službeni glasnik, 1892.

Ferdo ŠIŠIĆ, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb, 1962.

Školski nastavni red za pučke škole od 15. srpnja 1889.

Ustrojni statut za učiteljske škole od 17. srpnja 1889.

Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1874.

Zakon od 14. svibnja 1887.

Zakon od 31. listopada 1888. ob ustroju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji

THE LAW OF 31ST OCTOBER 1888 ABOUT THE ORGANISATION OF PRIMARY
SCHOOLS AND TEACHER TRAINING IN THE KRALJAVINAH / KRALJEVINAH
KINGDOMS / BORDER ZONES OF CROATIA AND SLAVONIA

Summary

After more than a decade had past since the adoption of the first autonomous Croatian school law, at that time one of the most liberal in Europe (1874), some weaknesses and shortcomings in the education of pupils and teachers appeared, from the one aide, and yet in the same period significant progress was made in many of the areas of Croatian schooling. And this was the starting point from which new changes were sought in Croatian schooling at the end of the 19th century. Finally the Military Frontier of civilian Croatia was disestablished, so the needs for a new political reorganisation of the administration and judiciary matured, plus the adoption of a single school law for the whole of Croatia.

Political relations in Croatia in the second half of the 19th century changed most significantly in relation to Austria and Hungary whereby Croatia made numerous concessions to its own detriment, and therefore to the detriment of the overall upbringing and education of the children. Under certain pressure it made great concessions to Serbians in Croatia who sought certain privileges in schooling. They achieved it with another Croatian school law from 1888. And whilst this law presumes some qualitative changes, it became a significant factor in future disagreements on a national level. It balanced the Croatian language of the majority of the people with one of the numerous national minorities in Croatia, with Serbian, whilst in Serbian religious schools it was favoured in many requirements. The Hungarian aristocrat Khuen Hedervary upon becoming the Croatian ban misled with an absolutist regime and attempted to put the Croatian national animal to the side. In this he did not bypass the Croatian school system that was on the rise. The numerous guidelines of this law were, of course with diverse variations, in force for many years and significant legal footings. And this is the subject of this work.

Keywords: school law, pupils, teachers, schools, confessional schools